

کتاب

انگورانی، فاطمه و زهرا انگورانی، کتاب‌شناسی
عمر خیام، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران
۱۳۸۱، چهارده + ۲۲۰ صفحه + 410 p.

دربارهٔ عمر خیام، ریاضی‌دان، منجم و شاعر قرن
ششم هجری، ایرانیان و ایران‌شناسان تحقیقات
متنوعی انجام داده‌اند. همچنین، مقالات و
رساله‌ها و کتابهای بسیاری نوشته و ترجمه‌های
متعددی از آثار او منتشر شده که تألیف
کتاب‌شناسی او را برای استفادهٔ پژوهشگران در
دستور قرار داده است.

مؤلفان کتاب‌شناسی عمر خیام با هدف معرفی آثار
مکتوب عمر خیام و ترجمه‌های آن و آنچه دربارهٔ
این آثار و پدیدآورندهٔ آنها به زبانهای متعدد نوشته
شده، مقارن بزرگداشت نهمصدمین سالگرد
درگذشت او، به این تألیف دست زده‌اند. به زعم
اینان، چه بسا حجم عظیم آثار گوناگون به زبانهایی
جز زبان فارسی حتی مهجور بوده است که چنین
کار ضروری و مفیدی تا کنون صورت نگرفته است.
در تألیف این کتاب‌شناسی، شیوهٔ کار ایرج افشار در
کتاب‌شناسی فردوسی الگو اختیار شده است.

کتاب در دو بخش فارسی و لاتین فراهم آمده
است. هر بخش نیز به نوبهٔ خود به زیربخشها

تقسیم شده است:

بخش فارسی (شامل سه زیربخش):

۱. فهرست آثار خیام (رباعیات، جبر و مقابله،
سلسله‌الترتیب، رسائل، ترجمهٔ خطبهٔ ابن‌سینا، نوروزنامه،
صنایع الهیه، درخواست‌نامه و وصیت‌نامه)؛
۲. سرگذشت‌نامه‌ها، تاریخ، نقد آثار، شرح
زندگی در تذکره‌ها، خیام و آثار خطی و چاپی او؛
۳. پایان‌نامه‌ها و مقالات دربارهٔ خیام و آثار او.
در این هر سه زیربخش، مدخلهای دوزبانه به
تسفیک زبان غیرفارسی (عربی، اردو، ترکی،
انگلیسی، آلمانی، روسی، سریانی) اثر مرتب شده
است.

در کتاب‌شناسی، ابتدا آثار چاپی سپس
نسخه‌های خطی معرفی شده است. در پایان بخش
فارسی، فهرست اعلام و فهرست منابع داده شده
است.

بخش لاتینی شامل هشت زیربخش به شرح زیر
است: برگزیدهٔ رباعیات به زبانهای غیرفارسی
(انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، اسپانیایی)؛ رباعیات
دوزبانه، چندزبانه؛ رباعیات انگلیسی، آفریکایی
(شاخه‌ای از زبان هلندی، متداول در افریقای
جنوبی)، آلبانیایی، ارمنی و بسیاری از زبانهای

و مصحح، با اشاره به چند بیت دیگر، او را شیعی شمرده است:

پس از آفرین جهان آفرین
درود و ثنا بر رسول امین
همیدون درود رسول خدای
بر آن شیر حق شاه خبیرگشای
به هشت و سه فرزند آن شاه دین
هزاران هزاران هزار آفرین
(بیتهای ۸۰۶-۸۰۸)

این منظومه، از آنجا که مقدمه و مؤخره ندارد، به نظر مصحح، احتمالاً جزئی از فرامرزنامه بوده و چه بسا سراینده هر دو منظومه یک تن باشد. در این صورت، به استناد ابیاتی از فرامرزنامه، شاعر از اهالی کوره اردشیر (گور، فیروزآباد فارس) و مسلمان شیعه بوده است.

مصحح این منظومه را، با توجه به ویژگیهای آن از نظر زبان و محتوا و خصایص فنی شعر و موضوع قصه متعلق به اواخر قرن پنجم و یا قرن ششم می‌داند. اما اصل قصه کهن و بازمانده داستانهای ملی است که به اقتضای شرایط خاص تاریخی و اجتماعی بازسازی شده است تا زن آرمانی ایرانی که در آن قرن امکان ظهور واقعی نداشت، در چارچوب قصه، مصور گردد. نام بانوگشسب نیز از نظر زبان‌شناسی تاریخی به دوره فارسی میانه تعلق دارد و مصحح، با بررسی ریشه کلمه، آن را پهلوان‌بانویی چون اسب نر معنا کرده است.

بانوگشسب‌نامه یگانه اثر مستقل از حماسه ملی ایران زمین است که پهلوان‌بانویی قهرمان آن است. جدا از این منظومه، روایتهای متفاوتی نیز از قهرمانیهای بانوگشسب در منظومه‌های حماسی دیگر و در میان داستانهای دیگر پهلوانان آمده است، از آن جمله است: شاهنامه فردوسی،

دیگر نظیر اسپرانتو، گالیسی، عبری و سواحلی؛ رسائل عمر خیام به زبانهای متعدّد؛ parody (نقیضه) در معرفی آثار منظوم که به پیروی از رباعیات خیام سروده شده‌اند، نظیر ترجمه فیتز جرالده؛ خیام و دیگران (آثار متنوع غیرفارسی درباره عمر خیام)؛ سرگذشت‌نامه (شرح احوال عمر خیام به انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، نروژی، روسی و ترکی)؛ کتاب‌شناسی انگلیسی؛ مقالات به انگلیسی و دیگر زبانهای غیرفارسی و نیز برخی مقالات دوزبانه نظیر انگلیسی-دانمارکی.

راهنما و روش استفاده از کتاب در مقدمه کتاب آمده است. ضروری است خواننده مقدمه مؤلفان را با دقت بخواند چون به نظر می‌رسد که مراجعه بدون مطالعه راهنما دشواریهایی داشته باشد.

ثریا پناهی

بانوگشسب‌نامه، به کوشش دکتر روح‌انگیز کراچی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران ۱۳۸۲، ۲۲۶ صفحه.

بانوگشسب‌نامه منظومه‌ای است حماسی شامل داستان زندگی بانوگشسب، دختر رستم، از کودکی تا ازدواج و نبردهای پهلوانانه او که با رخدادهای شگفت‌انگیز و غیرطبیعی به هم آمیخته و نمونه‌ای از زن ایرانی با خصوصیات چگون فرزانگی و دلاوری به دست داده است. سراینده این منظومه و زمان نگارش آن مشخص نیست اما ژول مول، او را مسلمان می‌داند، به استناد این بیت:

بگفتم من این داستان را تمام
ابر مصطفی آتش از ما سلام
(بیت آخر)

بهم‌نامه، شهریارنامه، فرامرنامه و هفت‌لشکر.
منظومه بانوگشسب‌نامه، همانند شاهنامه، در قالب مثنوی و در بحر متقارب مثنی (فعولن فعولن فعولن فعَل) سروده شده است. منظومه لحن رزمی دارد و در آن صنایع لفظی و معنوی چون جناس، تکرار، سجع، اغراق، تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و ایهام به کار رفته است.
داستان منظومه از آنجا آغاز می‌گردد که رستم پسرش، فرامرز، را به بانوگشسب می‌سپارد و به او توصیه می‌کند که همواره در کنار فرامرز باشد. بانوگشسب شکار و سواری به برادر کوچک‌تر خود می‌آموزد و همواره در کنار اوست. کم‌کم ماجراهای بانوگشسب آغاز می‌گردد و خواننده‌ای از زندگی پرحادثه او وصف می‌شود شامل برخورد او با شاه پریان که به شکل گورخر درآمده؛ نجات او از جادوی پادشاه و آموختن سوزن‌نگاری از او؛ جنگ او با پدر که به صورت ناشناس درآمده و زخم زدن بانوگشسب بر رستم؛ عاشق شدن شیده، پسر افراسیاب بر او و به زبونی افتادنش در برابر او؛ جنگ با تمرناش، جهان‌پهلوان دربار افراسیاب، و دویاره کردن او و فرستادن جنازه‌اش به دربار افراسیاب؛ نمایاندن ضعف و ناتوانی خواستگاران، شاهان هند و همسایگان سرزمینش که بانوگشسب بر آنان غلبه می‌یابد؛ و، سرانجام، انتخاب همسر برای او از جانب پدر؛ عروسی بانوگشسب با گیو و به بند کردن شوهر در شب زفاف در اعتراض به نداشتن حق انتخاب همسر. داستان با به دنیا آمدن نخستین فرزند این دو، بیژن، به پایان می‌رسد:
یکی بچه‌ای زاد چون شیر نر
ز بیژن بکوشد [کذا] نام هنر

به مردی و زورش بسی آزمود
به شهنامه او داستانش نمود
(بیت‌های ۱۰۳۰ و ۱۰۳۱)
فرزند دیگر این دو، بنا بر روایت‌های حماسی دیگر، پشنگ/پشن است.
از پایان زندگی بانوگشسب هیچ اطلاعی به دست داده نشده و در هیچ یک از روایات حماسی ذکری از آن نرفته است.
بانوگشسب‌نامه از نظر مضمون با بخش‌های پهلوانی شاهنامه ویژگی‌های مشترکی دارد. از نظر ویژگی‌های ساختی و ادبی نیز می‌توان شباهتهایی با شاهنامه در آن یافت. زبان این منظومه ساده و روان و سره است و صورت کهنه بعضی از واژه‌ها، فعل‌های کهنه و فعل‌های پیشوندی و برخی کاربردهای دستوری نشان از کهنگی متن دارد.
از بانوگشسب‌نامه شش نسخه شناخته شده است: نسخه محفوظ در کتابخانه ملی پاریس به نشانه S.P ۴۹۸/۳ که نسخه عکسی آن در کتابخانه مرکزی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، همچنین میکروفیلم (به شماره ۷۳۳) و نسخه عکسی (به شماره ۱۴۳۱) آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. این نسخه را مصحح از نظر قدمت، درجه اعتبار، اصالت، و درستی متن اساس قرار داده است. سه نسخه محفوظ در کتابخانه بودلیان (اکسفورد انگلستان)؛ نسخه چاپ سنگی فرامرنامه (بمبئی ۱۳۲۴ق)، به سعی رستم پوربهرام سروش تفتی، که بخش نخست آن سرگذشت بانوگشسب است. نسخه کتابخانه عمومی استراسبورگ فرانسه که زنتبرگ آن را از نسخه کتابخانه ملی پاریس رونویسی کرده است.

مصحح، پس از شرح مبسوطی درباره شخصیت بانوگشسب و منظومه بانوگشسب‌نامه و ویژگیهای زبانی و محتوایی آن در مقدمه و ذکر مشخصات شش نسخه مورد استفاده خود و تفاوت‌های این نسخه‌ها با یکدیگر، شیوه خود را در تصحیح متن انتخاب صحیح‌ترین ضبط پس از مقابله نسخه اساس با نسخه‌های دیگر اعلام داشته، ضمن آنکه نسخه‌بدلها را نیز در هر مورد آورده است. افزایشها و جابه‌جایی و تغییرات نیز در پانویسها آمده است. وی، در املا، عموماً شیوه جدانویسی را اختیار کرده است. ضبط کهن واژه‌هایی مانند «نخچیر» و «اسپ» و «بانوگشسب» به همان صورت نسخه اساس آورده شده است.

در بخشی از کتاب، ذیل عنوان پاره‌های گردنده، مصحح، با این توضیح که شاعران حماسه‌سرا، خودآگاه یا ناخودآگاه، بیت‌هایی از شاهنامه را در منظومه خود درج می‌کرده‌اند، مصراعهای تکراری بانوگشسب‌نامه را بیرون کشیده و با مصراعهای مشابه در شاهنامه قیاس کرده است. فهرستهای متعدد (واژه‌نامه، نامنامه، نمایه گیاهان، نمایه جانوران، ابزارها، جایها و ملتها) در پایان کتاب آمده است.

آرزو رسولی

تاریخ ادبیات فارسی در شبه‌قاره هند، ترجمه مریم ناطق شریف، نشر رهنمون، تهران ۱۳۸۰، ج ۵۸۷+ صفحه.

این کتاب ترجمه فارسی پنجمین جلد از مجموعه ۱۹ جلدی و اردوزبان تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند است. هر جلد از این مجموعه، که دانشنامه

کاملی در تاریخ ادبیات آن دیار شمرده می‌شود، حاوی بخشهایی است مجزا از جمله تاریخ، تذکره، علوم و داستان به قلم نویسندگان مجزا. جلد‌های نوزده‌گانه به شرح زیرند: جلد اول، پیشگفتار؛ جلد دوم، ادب عربی از ۷۱۲/۹۲ تا ۱۳۹۰/۱۳۹۰؛ جلد‌های سوم-پنجم، ادب فارسی از ۳۹۰/۱۰۰۰ تا ۱۳۹۲/۱۹۷۲؛ جلد‌های ششم-دهم، ادب اردو از آغاز تا ۱۳۹۰/۱۹۷۰؛ ادب اردو از ۱۱۱۹/۱۷۰۷ تا ۱۲۱۷/۱۸۰۳، جلد هشتم، ادب اردو از ۱۲۱۷/۱۸۰۳ تا ۱۲۷۳/۱۸۵۷، جلد نهم و جلد‌های یازدهم-چهاردهم، ادب بنگالی و محلی پاکستان؛ جلد‌های پانزدهم-نوزدهم فهرستهای اعلام، فهرستهای اعلام جلد‌های متعلق به ادب فارسی در ۴۰۸ صفحه با ۲۵ عنوان از جمله اشخاص، جایها، کتابها، قبایل، زبانها و مناصب به سرپرستی عبادت بریلوی در جلد هجدهم (جلد چهارم از مجموعه اعلام) درج شده است. جلد پنجم که به ادب فارسی در شبه‌قاره از دوره اورنگزیب (حکومت: ۱۶۵۸/۱۰۶۹-۱۱۱۸/۱۷۰۷) تا ۱۳۹۲/۱۹۷۲ اختصاص دارد، به سرپرستی سید فیاض محمود و سید وزیرالحسن عابدی و به کوشش نویسندگانی از جمله ظهورالدین احمد، سید محمد عبدالله، حکیم محمد سعید دهلوی، عبدالغنی، سید علیرضا نقوی و محمد بشیر حسین، به نفقه دانشگاه پنجاب لاهور، در ۱۳۹۲/۱۹۷۲، منتشر شده است.

در این مجموعه، که در پاکستان و به سرپرستی دانشمندان مسلمان آن دیار پدید آمده، اثری از تعصب مذهبی دیده نمی‌شود. چنان‌که، در آن، از سخنوران هندو نیز (برای نمونه ← تاریخ

اما جامع العلوم یا سینی (شصت‌گانه) تألیف امام فخر رازی (۵۴۳-۶۰۶ هجری) نخستین دانشنامه منظّم و مدوّن فارسی است که در آن دانشهای متداول عصر مؤلف در شصت باب و به شیوه‌ای درست معرفّی شده است. امام فخر این دانشنامه را در دوره اول زندگی علمی خود، یعنی در فاصله سالهای ۵۷۴ تا ۵۷۵ هجری، هنگام اقامت در خوارزم تألیف و به سلطان علاءالدین تکش خوارزمشاه تقدیم کرده است. وی، در این کتاب، کلیه دانشهای رایج عصر خود را به صورت مختصر و موجز معرفّی کرده و راهی نو در سنت دانشنامه‌نویسی فارسی نهاده است. وی ابواب شصت‌گانه این اثر را در دو مقوله کلی علوم نقلی و علوم عقلی جای داده است. یکی از ابتکارات وی آن است که شماری از علوم جدید را، که تا آن زمان به دانشنامه‌ها راه نیافته بود، معرفّی کرده است. از جمله این علوم می‌توان به دامپزشکی، تربیت پرندگان شکاری و زراعت اشاره کرد.

جامع العلوم مشتمل است بر شصت باب و هر باب مختص معرفّی یک علم و متشکل از نه اصل یا مسئله. سه اصل نخست هر باب به اصول ظاهره، سه اصل بعدی به اصول مشکله و شرح مشکلات و سه اصل پایانی به امتحانات مربوط به هر دانش اختصاص دارد، هرچند در همه ابواب این تقسیم‌بندی سه‌گانه صورت نگرفته است.

به عنوان مثال، تقسیم‌بندی و عناوین باب سی و نهم (علم المساحة) از این قرار است:
(۱) الاصول الظاهره
اصل اول: در نامهای مثلثات؛
اصل دوم: در نامهای شکلهایی که چهار خط بدان محیط باشد؛

ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، ج ۵، ص ۱۸۲) سخن رفته است.

نویسندگان، همراه بررسی فعالیتها و آثار ادبی هر دوره، تصویر اجمالی اوضاع فرهنگی و اجتماعی آن را نیز ارائه می‌دهند و سخنوران و آثار آنان را از همین منظر ارزیابی می‌کنند.

در این اثر تنها به معرفّی سخنوران مشهور اکتفا نشده است.

مترجم برخی از منقولات از آثار فارسی را که در اصل به زبان اردو برگردانده شده، از متن اصلی فارسی آن نقل کرده و جای‌جای حواشی و توضیحاتی افزوده است.

در فصلهای متعدد این اثر، که به قلم نویسندگان متعدد است، ناهمگونیهایی به‌ویژه در شیوه ارجاعها وجود دارد که مترجم آنها را یکدست کرده است.

مریم ناطق شریف

جامع العلوم (سینی)، فخرالدین رازی، به تصحیح سید علی آل‌داود، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران ۱۳۸۲، ده ۵۹۸+ صفحه.

نخستین دانشنامه‌های جهان اسلام در قرن چهارم هجری و به زبان عربی تألیف شده است و قدیم‌ترین آنها ظاهراً إحصاء العلوم ابونصر فارابی (۲۵۹-۳۳۹ هجری) است. کهن‌ترین دانشنامه فارسی نیز دانشنامه علایی ابوعلی سینا (وفات: ۴۲۸ هجری) است. مؤلف آن را در فاصله سالهای ۴۱۴ تا ۴۲۸ هجری برای علاءالدوله کاکویه فرمانروای اصفهان نوشته است. دانشنامه علایی دارای بخشهای منطق، الهیات، طبیعیات و ریاضیات است.

اصل سوم: اندر خطها که در دایره افتد.

۲) الاصول المشکلة

اصل اول: اندر مساحت مثلث متساوی الاضلاع؛

اصل دوم: اندر مساحت مثلث متساوی الساقین؛

اصل سوم: اندر مساحت مثلث مختلف الاضلاع.

۳) الامتحانات

امتحان اول: منشور چیست؟

امتحان دوم: مکعب چیست؟

امتحان سوم: حقیقت مساحت چیست؟

از آنجا که فخر رازی در تألیف این دانشنامه از برخی منابع مهجور و ناشناخته بهره برده، کتابش در بسیاری موارد حاوی اطلاعات بدیع و ارزشمندی است که در منابع دیگر نمی توان یافت.

اهتمام مصحح فاضل کتاب در شناسایی و معرفی نسخه‌های خطی متعدد جامع‌العلوم و استفاده انتقادی از آنها، همچنین نگارش مقدمه‌ای مفصل و ممتع درباره امام فخر رازی و به دست دادن کتاب‌شناسی جامع آثار وی ستودنی است. وی، همچنین، از آراء انتقادی دوستان دانشمند و صاحب‌نظر خود در بررسی برخی از ابواب کتاب بهره برده و آراء آنان را در قالب تعلیقات آورده است.

بهبود صفرازه

ذکاوتی فراگزلو، علیرضا، ماجرا در ماجرا، سیر عقل و نقل در پانزده قرن هجری، نشر حقیقت، تهران ۱۳۸۱، نه+۶۷۵ صفحه.

ماجرا در ماجرا دومین مجموعه مقالات ذکاوتی قراگزلوست که پیش‌تر در مجلات و نشریاتی چون معارف منتشر شده بود. پیش از این، از او عرفانیات

(مجموعه مقالاتی در مباحث عرفانی) چاپ شده بود. مجموعه حاضر جامع‌تر و، همان‌طور که در عنوان فرعی کتاب آمده، موضوع آن سیر عقل و نقل در پانزده قرن هجری (یک قرن پیش از ظهور اسلام تا زمان حاضر) است. از مجموع ۸۵ مقاله مندرج در کتاب، ۶۰ عنوان نقد و بررسی و بازخوانی کتابهایی است در حوزه اندیشه‌های دینی مانوی، بودایی، مسیحی، گنوسی، و فرقه‌های کلامی چون خوارج و غلات شیعه و اهل حدیث و ماجراهای فکری و تاریخ فلسفه اسلامی، و ۲۵ عنوان مقالات تألیفی است. عنوان و موضوعات بعضی از آنهاست: ابوحنیفان توحیدی (سه مقاله که در آنها زندگی، آثار و اندیشه ابوحنیفان آمده است)؛ ابوالعلائی معری؛ عمر خیام (با عناوین «عمر خیام میان فلسفه و کلام»، «تأملاتی در اندیشه‌های خیام»؛ شش مقاله درباره ملاصدرا با عناوین «نکته‌گیرهای ملاصدرا بر بوعلی»، «سیری در نقد افکار ملاصدرا در چهار قرن اخیر»، «انتقاد بر ملاصدرا در عصر ما»، «بحث انتقادی در نقد شیخیه بر حکمت متعالیه»، «فقراتی از نقد مکتب آحسایی بر مکتب ملاصدرا»، «نکته‌گیری بر ملاصدرا از معاصران او تا معاصران ما».

از مقاله‌های این مجموعه است در نقد و بررسی کتاب: «بازخوانی کتاب بازتاب بودا در ایران و اسلام» (تألیف سید حسن امین)؛ «ابوالبرکات بغدادی و ابن‌سینا» (در نقد و بررسی دراسات فی علوم الکلام و الفلسفة الاسلامیة، تألیف یحیی هویدی)؛ «ماجراهای فکر فلسفی در جهان اسلام» (تألیف غلام‌حسین ابراهیمی دینانی، ۴ج)؛ «کتاب ریاض‌العلماء» (تألیف میرزا عبدالله افندی اصفهانی)؛ «سیر اندیشه اخباری در مذهب تشیع»

کتاب تفضلی منتشر شده است. از مزایای مهم آن استفاده از نسخه‌های کهن و تعیین و تقسیم گونه‌های ادبی متون و مشخص کردن نوع ادبی هر اثر است.^۶

زبان و ادبیات ایران باستان نوشته زهره زرشناس اثر موجز و مختصری است که، در این زمینه، اطلاعات کلی و مفیدی در دسترس می‌گذارد. نویسنده این کتاب پیش از این نیز مدخل «ادبیات پیش از اسلام»^۷ را در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی نوشته است.

کتاب، که با پیش‌سخن کوتاه مؤلف دربارهٔ پیشینه و تقسیم‌بندی زبانهای ایرانی و اهمیت

(نقد و بررسی الفکر السلفی عند الشیعه الاثناعشریه، تألیف علی الجابری).

سهیلا غضنفری

زرشناس، زهره، *زبان و ادبیات ایران باستان*، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران ۱۳۸۲، ۱۲۰ صفحه، مصور.

زبان و ادبیات ایران باستان یکی از عناوین مجموعه از ایران چه می‌دانم؟ از انتشارات دفتر پژوهشهای فرهنگی در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی است. در بیشتر کتابهایی که دربارهٔ زبانها و فرهنگ

ایران پیش از اسلام نوشته شده‌اند، از آثار و ادبیات این دوران به نحوی سخن رفته است. کتابهایی هم منتشر شده‌اند که اختصاصاً به این موضوع پرداخته‌اند؛ از جمله وست^۱، در گفتاری نسبتاً مفصل، آثار دورهٔ میانه را معرفی کرده است. اثر مهم دیگر زبان و ادبیات پهلوی، نوشتهٔ تاوادیان^۲ است. او، در این کتاب، با تکیه بر مطالعات ایران‌پژوهان اروپایی، به معرفی و ارزیابی آثار فارسی میانه، دست زده و گاه به نقد آنها پرداخته است. در بخش دوم از جلد سوم، تاریخ ایران کیمبریج^۳ نیز فصلی به معرفی خط و زبان و ادبیات دوران میانه به قلم ایران‌شناسان متعدد اختصاص یافته است. تاریخ ادبیات ایران باستان، نوشتهٔ احمد تفضلی^۴ از دیگر آثار معتبر و ارزشمند در این زمینه است. او، با در دست داشتن همهٔ منابع تا هنگام چاپ اثر، متون و نوشته‌های برجای مانده از این دوران را بررسی کرده و تحلیل جامع و گسترده‌ای از آنها، به‌ویژه در بخش ادبیات پهلوی، به دست داده است. ادبیات پهلوی کارلو چرتی^۵ اثر جدیدی است که پس از

1) West, E. W., "Pahlavi Literature", *Grundriss der iranischen Philologie*, 1896-1904, II/2, 75-129.

2) TAVADIA, J. C., *Die mittelpersisch Sprache and Literature der Zarathustrier*, Leipzig, 1956. ترجمهٔ فارسی این اثر: تاوادیان، جهانگیر، زبان و ادبیات پهلوی، ترجمهٔ سیف‌الدین نجم‌آبادی، تهران ۱۳۴۸.

3) *Cambridge History of Iran*, ed. Ehsan Yarshater, 1983, vol. 3(2), pp. 1151-1250.

ترجمهٔ فارسی این اثر: تاریخ ایران (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان) ج ۳، قسمت دوم، پژوهش دانشگاه کیمبریج، ترجمهٔ حسن انوشه، امیرکبیر، تهران ۱۳۷۷.

۴) تفضلی، احمد، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، سخن، تهران ۱۳۷۶.

5) CERETI, Carlo G., *La Letteratura Pahlavi*, Mimesis 2001.

۶) هدایتی، زهره، «ادبیات پهلوی»، نشر دانش، سال نوزدهم، شمارهٔ دوم، ۱۳۸۱.

۷) زرشناس، زهره، «ادبیات پیش از اسلام»، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰، ص ۵۵۷-۵۶۴.

منابع کتاب، به‌ویژه دربارهٔ زبانهای شرقی، روزآمد و کامل است.

این کتاب، برای استفادهٔ عامهٔ خوانندگانی که به آشنائی اجمالی با زبان و ادبیات ایران باستان علاقه دارند مطلوب و مفید است. دکتر زهره زرشناس نیاز این جمع را احساس کرده و به شایستگی از عهدهٔ برآوردن آن برآمده است.

لیلا عسکری

زیپولی، ریگاردو، *سهم نصیرالدین طوسی در نظریهٔ قافیه در عربی و فارسی*، همراه با تصحیح انتقادی فنّ دوم معیارالاشعار به کوشش محمد فشارکی، ترجمهٔ فصلهای مربوط به قافیهٔ عربی به قلم استفانو پلو، انتشارات بخش مطالعات اروپایی- آسیایی دانشگاه کافوسکاری ونیز، ونیز ۲۰۰۳م، 88+۲۸+10 صفحه.

Naṣīr al-Dīn-i Ṭūsī's Contribution to the Arabic-Persian Theory of Qāfiya, edited by Riccardo Zipoli, with a critical edition of the chapters on qāfiya in Naṣīr al-Dīn-i Ṭūsī's *Mi'yar al-ash'ar* by Muḥammad Fashārakī, Translation of the chapters on Arabic qāfiya by Stefano Pellò, (Eurasistica 71), Quaderni del Dipartimento di Studi Eurasiatici, Università Ca' Foscari di Venezia, Venezia, Cafoscarina, 2003, 88+ ۲۸+ 10 pages.

این کتاب، به همت خاورشناس کوشای ایتالیایی، ریگاردو زیپولی، استاد دانشگاه کافوسکاری ونیز، فراهم شده است. سالها پیش، در دانشگاه تهران، مجلس بزرگداشت‌گونه‌ای برایش برپا شد و او، در آن مجلس، از رابطهٔ سبک هندی و سبک باروک (در غرب) سخن گفت و چند تن از

سنت ادبیات شفاهی در ایران پیش از اسلام آغاز می‌شود، شامل دو فصل «زبان و ادبیات باستانی» و «زبان و ادبیات میانه»ی ایران است. این تقسیم به‌اعتبار محدودهٔ تاریخی زبانهای ایرانی پیش از اسلام با توجه به معیارهای زبان‌شناسی صورت گرفته است. هر فصل با معرفی زبانهای آن دوره، پیشینه، خط و ویژگیهای خاص آن، همراه با نشانه‌های الفبایی آغاز می‌شود. سپس، آثار برجای‌مانده یک‌به‌یک معرفی می‌شوند.

در فصل اول، از زبانهای مادی، سکایی، فارسی باستان و اوستایی و آثار برجای‌مانده از آنها سخن رفته است.

در فصل دوم، زبانهای دورهٔ میانه به دو گروه غربی و شرقی تقسیم شده‌اند. در گروه غربی، به دوزبان پارتی و فارسی میانه پرداخته شده است. در گروه شرقی، که به معرفی آثار زبانهای سغدی، خوارزمی، بلخی و سکایی اختصاص دارد، اطلاعات کاملی به دست داده شده است. به‌دنبال این مباحث، ادبیات مانوی بررسی شده است.

مؤلف، پس از معرفی متون هر زبان، به بررسی ارزش ادبی و تاریخی و زبانی آنها پرداخته است که خود از مزایای کار او شمرده می‌شود.

سخن پایانی، گفتاری کوتاه از مؤلف است که در آن به اهمیت و حجم گستردهٔ فعالیت‌های ادبی ایرانیان باستان، که در نوشته‌های مورخان یونانی منعکس گشته اشاره و گوشزد شده است که آثار مکتوب باقی‌مانده در برابر آنچه مورخان مذکور یاد کرده‌اند ناچیز است. علاقهٔ ایرانیان به سنت ادبیات شفاهی و تغییر خط از جمله دلایل ازدست‌رفتن متون شمرده شده است.

مبتکرانه‌تر از اثر شمس قیس است. نسخه مورخ ۷۰۲ هجری کتابخانه احمد ثالث استانبول (طوپقاپوسرای)، شماره ۱۶۴۶، که فیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۶۸۵ نگهداری می‌شود، نسخه اساس این تصحیح بوده و با نسخه‌های ذیل مقابله شده است:

۱. نسخه خطی مورخ ۱۰۲۹ هجری، مسجد جامع گوهرشاد، شماره ۱۶۲۹؛
۲. چاپ سنگی، به کوشش نجم‌الدوله، تهران ۱۳۲۰ ق؛
۳. چاپ سنگی، ضمیمه میز ان‌الافکار، لکهنو ۱۳۰۰ ق.

متن کتاب، در سه بخش اصلی فراهم شده است: بخش اول، «ترجمه انگلیسی معیار الاشعار» (بخش مربوط به قافیه شعر عربی)، به قلم استفانو پلو؛ بخش دوم، «ترجمه انگلیسی معیار الاشعار» (بخش مربوط به قافیه شعر فارسی)، به قلم ریکاردو زیپولی؛ بخش سوم، «نظریه قافیه شعر فارسی (مقایسه آراء طوسی و شمس قیس)»، به قلم زیپولی، مشتمل بر تعریف قافیه، مفهوم روی، حوزه‌های مقایسه میان طوسی و شمس قیس، شمار حروف و حرکات در یک قافیه، اسامی گوناگون بعضی از حروف، عناصر پس از روی، عیوب قافیه، رابطه میان ساختارهای زبان‌شناختی عربی و فارسی و، نتیجه‌گیری.

پس از متن انگلیسی کتاب، متن فارسی نیز دوم معیار الاشعار (در علم قافیه) قرار گرفته که، با مقابله دو نسخه خطی و دو چاپ سنگی، به

(۱) این نتیجه‌گیری درست نیست؛ زیرا نصیرالدین طوسی بعضی از آراء شمس قیس را، بدون ذکر نامی از او، توصیف و نقد کرده است.

استادان، من جمله شادروان امیری فیروزکوهی، وی را ستایش کردند.

مقدمه فاضلانۀ زیپولی بر کتاب سهم نصیرالدین طوسی در نظریه قافیه در عربی و فارسی، حاوی اطلاعات و اظهارنظرهای بکر و ارزنده‌ای است که جز با مطالعه، تعمق، باریک‌بینی، و تحقیق چندین ساله حاصل نمی‌شود. در این مقدمه، پس از تعریف قافیه، و انتساب وضع این علم به خلیل بن احمد بصری، درباره منشأ عربی علم قافیه، مشکلات قافیه در شعر فارسی و علل آن، راههای پژوهش در قافیه شعر فارسی، نقش شمس قیس رازی و خواجه نصیرالدین طوسی در مبانی نظری علم قافیه و تأثیر آن دو بر نظریه پردازان بعد، و علل کم‌توجهی به نظریات خواجه نصیرالدین سخن آمده و هدف از تألیف این کتاب شناسانیدن معیار الاشعار اظهار شده است.

پس از مقدمه زیپولی، یادداشت انگلیسی کوتاهی از محمد فشارکی درباره تصحیح انتقادی فن دوم معیار الاشعار (در علم قافیه) درج شده است. در این یادداشت آمده است:

معیار الاشعار، اثر ارزشمند خواجه نصیرالدین طوسی، یکی از دو اثر مهمی است که درباره وزن و قافیه شعر فارسی پس از اسلام تألیف شده است. آن دیگری: المعجم فی معایر اشعار العجم اثر شمس قیس رازی است. این هر دو در یک عصر (نیمه اول قرن هفتم) تألیف شده اما هیچ یک از مؤلفان آنها از دیگری نامی نیاورده، پس آن دو از کار هم بی‌خبر بوده‌اند!

المعجم بیش از معیار الاشعار شهرت یافته، زیرا از آن ساده‌تر است. برعکس، رساله نصیرالدین طوسی از لحاظ نظری و زبان‌شناختی بسی دشوارتر اما منطقی‌تر و

کوشش محمد فشارکی تصحیح انتقادی شده است.^۱

در پایان کتاب، فهرست انتشارات بخشهای ایران‌شناسی، اورال-آلتایی، و قفقازشناسی دانشگاه کافوسکاری و نیز (از جمله واژه‌نامه هوزارهای آرامی در فارسی میانه، ماریو تُردیو، و نیز ۱۹۸۰م)؛ فهرست انتشارات بخش مطالعات اروپایی-آسیایی دانشگاه کافوسکاری و نیز؛ و فهرست کتابهای متفرقه آمده است.

یکی از گسترده‌ترین تحقیقاتی که در بخش مطالعات اروپایی-آسیایی دانشگاه کافوسکاری و نیز به چاپ رسیده مجموعه غزل فارسی (*Lirica Persica*) نام دارد که تا کنون هفده جزو از آن، به همت ریگاردو زیپولی و همکارانش (دانیلا مینگینی، گُزْآله^۲، جان پائولو اوربانی^۳، روشنک حبیبی، نرگس صمدی، سترگ مانوکیان، والتینا زانوآلا^۴)، همراه با لوح فشرده (CD) منتشر شده است.

جزو اول آن راهنمای مجموعه غزل فارسی؛ جزو هفتم آمار و مجموعه غزل فارسی؛ جزو دهم آب در غزلهای فرّخی، حافظ، و طالب؛ و جزو پانزدهم مجموعه غزل فارسی ۱ (۲ جلد شامل غزلهای نُه شاعر) نام دارد و هریک از اجزای دیگر واژه‌نامه و کشف الابیات هزار بیت از یکی از غزل‌سرایان بزرگ فارسی‌گوی را دربردارد. تا کنون، به ترتیب، جزوه‌های مربوط به حافظ، باباغانی، طالب آملی، نظیری نیشابوری، فرّخی سیستانی، سعدی، عطار نیشابوری، بیدل دهلوی، سلمان ساوجی، سنائی غزنوی، کمال خجندی، عراقی، و امیرخسرو دهلوی به چاپ رسیده است.

از دیگر انتشارات این بخش است: فنّ جواب (پاسخهای نوایی به حافظ و جامی)، ریگاردو

زیپولی، و نیز ۱۹۹۳؛ طرح یک واژه‌نامه فارسی-انگلیسی، دانیلا مینگینی- والتینا زانوآلا-ریگاردو زیپولی، و نیز ۱۹۹۷؛ گونه‌های «فارسی نو» تقویم زردشتی در ایران و ماوراءالنّهر، سیمونه کریستوفرتی، و نیز ۲۰۰۰؛ سه فرهنگ مشهور فارسی از عصر مغول (فرهنگ جهانگیری، برهان قاطع، فرهنگ رشیدی)، دانیله گوئیتزو، و نیز ۲۰۰۲؛ دبستان پارسی (نخستین دستور زبان فارسی، قرن نوزدهم)، میرزا حبیب اصفهانی، با ترجمه ایتالیایی استفانو پلّو، و نیز ۲۰۰۳؛ نظریه قافیه در میزبان الافکار محمد سعدالله مرادآبادی، استفانو پلّو، و نیز ۲۰۰۳.

در کتاب سهم نصیرالدین طوسی در نظریه قافیه در عربی و فارسی، خطاهای مطبعی زیر مشاهده شد: معیار للاشعار (ص ۶، سطر آخر) به جای معیار الاشعار

— Giampaolo (فهرست انتشارات بخش اروپایی-آسیایی، شماره ۱۲) به جای Gianpaolo
— Sa'di (همان‌جا، شماره ۳۲ و ۵۳) به جای Sa'di
— Farruhi (همان‌جا، شماره ۳۶) به جای Farruk̄ یا Farruxi
— qati' (همان‌جا، شماره ۶۷) به جای qati'

کتاب فاقد نمایه است. ریگاردو زیپولی این تحقیق را بر مبنای دهها

(۱) تصحیح متن کامل معیار الاشعار، به کوشش محمد فشارکی، به زودی در اصفهان به چاپ خواهد رسید.

- 2) Daniela MENEGHINI CORREALE
- 3) Gianpaolo Urbani
- 4) Valentina ZANOLLA

از این خادمان گران‌قدر ایران‌زمین در کلیساها و نمازخانه‌ها، موزه‌ها، کاخها، ابنیه دولتی، جواهرات سلطنتی با درج عکسها و تصاویر در کتاب نشان داده شده است.

بدین‌سان، دانشنامه ایرانیان ارمنی، شرح خدمات برجسته برادران ارمنی ما را، در حوزه‌های گوناگون، به سرزمینی که در آن زاده شده‌اند و بالیده‌اند، در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌دهد.

ادیک مهرابی

نیلی‌پور، رضا و لطف‌الله یارمحمدی، *فرهنگنامه موضوعی توصیفی علوم انسانی*، جلد اول، انتشارات فرزانه مهر، تهران ۱۳۸۱، ۱۲۰ صفحه.

این فرهنگنامه بخشی است از طرحی جامع که در ۱۳۷۷ در زمره طرحهای ملی تحقیقاتی با عنوان واژه‌گزینی فارسی اصطلاحات علوم انسانی در نه شاخه منظور شده است.

تهیه فرهنگنامه‌های توصیفی برای اصطلاحات زبان‌شناسی، روان‌شناسی، علوم تربیتی، فلسفه، جغرافیا، جامعه‌شناسی، تاریخ و کتابداری و اقتصاد هدف اصلی طرح معین شده است. گروه علوم انسانی فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران عهده‌دار تهیه طرح در نظر گرفته شد.

در ابتدا دکتر علی شریعتمداری مجری طرح بود. سپس، در سال ۱۳۸۰، اجرای طرح به دکتر لطف‌الله یارمحمدی تفویض شد. وی، با همکاری دکتر کاردان و دکتر نیلی‌پور، به تدوین شیوه‌نامه‌ای برای توصیف اصطلاحات شاخه‌های علوم انسانی پرداخت. در مراحل اجرای طرح پیش‌بینی شده

منبع چاپی و خطی به زبانهای فارسی و عربی و انگلیسی و دیگر زبانهای اروپایی فراهم کرده و ترجمه متن کامل مقدمه، پانوشتها، و بخش سوم این اثر بسیار مفید و ضروری است.

محسن ذاکرالحسینی*

* از دوست دانشمند، آقای حسن رضائی باغبیدی سپاسگزارم که مرا در نوشتن این معرفی یاری کردند.

لازاریان، ژانت د.، *دانشنامه ایرانیان ارمنی*، هیرمند، تهران ۱۳۸۲، ۵۳۱ صفحه.

این کتاب، که به همت محقق و خبرنگار ارزنده خانم ژانت د. لازاریان و با همیاری و حمایت «مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها» اقدام و به چاپ رسیده، کارنامه ایرانیانی است که در ذهن ملت ما سرمشق سخت‌کوشی و درستکاری‌اند.

در این مجموعه، ابتدا از تعلق نژادی-تاریخی و زبانی ارمنیان ایران و سرگذشت غم‌انگیز آنان در بستر پرتلاطم تاریخ به اجمال سخن رفته؛ سپس پانصد چهره برجسته از این جماعت معرفی شده‌اند.

نویسنده، با شرحی مختصر از عمده‌فالیتهای هریک از این چهره‌ها، سهم او را در یکی از شئون سیاسی، نظامی، علمی، ادبی، هنری و فنی به خواننده عرضه می‌دارد. بدین‌سان، در میان این شخصیتها، با نمایندگان مجلس، نظامیان، پزشکان، حقوق‌دانان، روزنامه‌نگاران، معماران، موسیقی‌دانان، نقاشان، زرگران و صنعتگران دیگر ارمنی‌کشور خود آشنا می‌شویم.

نمونه‌های آثار و هنرنمائیها و ابداعات عده‌ای

است که واژه‌های اصطلاحی پس از انتخاب و توصیف برای تصویب به تدریج به شورای واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادب فارسی عرضه شود.

مؤلفان، در اجرای طرح، رعایت اصول زیر را ضروری شمردند:

—گردآوری مفاهیم هر رشته بر اساس روابط جنس و نوع، جزء و کل، جوهر و عرض، علت و معلول، دستگاه و کاربرد؛

—توصیف اقلام مقوله‌ها و گروه‌های واژه‌گزینی و روابط آنها با یکدیگر و رعایت تعامل و وابستگی اجزای آنها، مفاهیم مشابه بومی و توجه به خاستگاه مشترک آنها؛

—ارائه تعریفی مناسب بر اساس توصیف با دیدی زبان‌شناسانه؛

—انتخاب معادل مناسب با کمک متخصصان زبان‌شناسی.

یارمحمدی و نیلی‌پور رعایت این اصول را مجوزی برای تألیف فرهنگنامه توصیفی می‌شمارند. در عین حال، آنان ده اصل فرعی دیگر را نیز به عنوان تنمۀ اصول چهارگانه فرهنگنامه موضوعی و توصیفی پیشنهاد می‌کنند که بیشتر به الگوی ساختاری فرهنگهای توصیفی مربوط می‌شود.

مقدمۀ اثر حاصل تحقیق مؤلفان است. کتاب‌شناسی این مقدمه نیز ذیل ارجاعات به دست داده شده است.

جلد اول فرهنگنامه موضوعی توصیفی علوم انسانی به حوزه‌های «گفتمان‌شناسی»، «جامعه‌شناسی زبان»، «روان‌شناسی» و «عصب‌شناسی زبان» (میان‌رشته‌ایهای زبان‌شناسی) اختصاص دارد.

این فرهنگ دوزبانه (فارسی-انگلیسی) و نمایۀ آن انگلیسی-فارسی است. تعریفها بیشتر جنبۀ توصیفی دارد. در توصیف برخی از اصطلاحات، به دلیل گستردۀ معنایی آن، تعریفها شماره‌گذاری شده است. در تعریف، علاوه بر ذکر اوصاف کلی، ویژگیهای فرعی نیز به دست داده شده است. ذیل توصیف یک اصطلاح، احیاناً به اصطلاحات دیگری نیز اشاره می‌شود.

اطلاعاتی که معمولاً در فرهنگها برای هر مدخل به دست داده می‌شود از جمله آوانگاری، هویت دستوری، حوزه کاربرد، ارجاع در تعریف و توصیف مدخل، در این فرهنگنامه به چشم نمی‌خورد. فهرست اختصارات نیز در آن درج نشده است.

ث. پ.

هانسبرگ، آلیس سی.، ناصر خسرو لعل بدخشان (تصویری از شاعر، جهانگرد، و فیلسوف ایرانی)، ترجمۀ دکتر فریدون بدره‌ای، نشر و پژوهش فرزانه روز، تهران ۱۳۸۰، ۳۴۰ صفحه.

خانم آلیس سی. هانسبرگ، دوره لیسانس خود را در رشته مطالعات فارسی و عربی و اسلامی در دانشگاه نیویورک و دوره فوق لیسانس و دکتری خود را در رشته ادبیات فارسی و عربی، در دانشگاه کلمبیا، گذرانده است. مدتی هم پژوهشگر مدعو مؤسسۀ تحقیقات اسماعیلی در لندن بوده و زمانی هم در دانشگاه اصفهان تدریس می‌کرده است. اولین تحقیق وی درباره اسماعیلیه رسالۀ دکتری او به نام عقیدۀ ناصر خسرو درباره نفس بر مبنای

شش اثر فلسفی او است.

خانم هانسبرگ این اثر را به پیشنهاد مؤسسه مطالعات اسماعیلی نوشته است. وی در این اثر جویای آن است که بداند پیام ناصر خسرو چیست و به این منظور سفرنامه و اشعار و دیوان او را به دقت می‌خواند تا مضمونهای اصلی آنها را دریابد و، همچنین، آثار فلسفی او را بررسی می‌کند. ساخت و درونمایه این اثر او نتیجه همین بازبینیهاست.

متن کتاب شامل دوازده فصل با عناوین زیر است: «نفس بالاتر از بخت»، «ملحد»، «جادوگر یا شاه»، «شگفتیهای این جهان»، «نقطه عطف»، «دانش و کنش/ علم و عمل»، «سفر آغاز می‌شود»، «بیت المقدس»، «عظمت قاهره عصر فاطمیان»، «مکه، شهر حج و زیارت»، «سفر به سوی خانه»، «جهان تاریک می‌شود»، «شکوه بازیافته».

مؤلف مهجور ماندن آثار ناصر خسرو را، از جهتی، ناشی از گروه سادقانه او به کیش شیعی اسماعیلی و، از جهتی دیگر، معلول توجه عمده او به اخلاقیات و شعر تعلیمی می‌داند.^۱

ساختار و طرح کتاب دلکش و جذاب است و، با مطالعه آن، خواننده سیر و سفر، تفکرات و اندیشه‌ها و عقاید ناصر خسرو را از نظر می‌گذراند. شش فصل اول تمهید و تدارک برای ورود به مسائل مهم و اساسی شش فصل بعد و رسیدن به اوج در فصل پایانی است و همین ساختار است که جذابیت فوق‌العاده‌ای به کتاب داده است.

به نظر مترجم اشتباهات خانم هانسبرگ را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد: یک دسته از کم‌بضاعتی او در معارف اسلامی یا کم‌دقتی او در قرائت متن است و دسته دیگر از پی نبردن او به

معنای درست اشعار ناشی شده است.

پس از مطالعه این اثر، خواننده همچنان با بعضی نکات مبهم در زندگی ناصر خسرو مواجه است و این تا حدی طبیعی است. همچنین احساس می‌شود که مؤلف، چون کتاب را به سفارش مؤسسه اسماعیلیه نوشته، نخواست است وارد مسائل تحلیلی فرقه اسماعیلیه بشود. وی، همچنین، به آثار زبان فارسی متأخر کم‌توجه بوده است.

کتاب از غلطهای چاپی خالی نیست.

علی (پدرام) میرزائی

یسادگار (در دانش پزشکی و داروسازی)،
زین‌الدین اسماعیل جرجانی، به کوشش مهدی محقق، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران ۱۳۸۲، چهارده+۳۸۵+۶ صفحه.

این کتاب دهمین شماره از مجموعه «تاریخ علوم در اسلام» است که در سلسله انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی وابسته به دانشگاه تهران و دانشگاه مک‌گیل (کانادا، مونترآل) به چاپ رسیده است.

زین‌الدین اسماعیل بن حسن بن محمد بن احمد حسینی جرجانی (وفات: ۵۳۱، خوارزم)، که شاگرد ابن ابی‌صادق نیشابوری و با یک واسطه

۱) نظر مترجم کتاب با نظر مؤلف یکی نیست. بدره‌ای بر آن است که دلایل محبوبیت کمتر او در محافل ادبی عقاید خلاف معتقدات غالب جامعه دینی روزگار او، بیان عقاید فلسفی و مذهبی در نظم و نثر به زبان فارسی، و اختیار اوزان نامطبوع و کاربرد واژه‌های مهجور و نامأنوس است.

شاگرد ابن سینا بوده و از حمایت خوارزمشاهیان بهره داشته، تألیفات مهم و ارزشمندی در دانش پزشکی از خود به جا گذاشته و یادگار یکی از آنهاست. مفصل‌ترین و مشهورترین اثر او ذخیره خوارزمشاهی است. وی این کتاب و همچنین الأغراض الطبّیّة و المباحث العلائیّة را برای منتهیان و مستکملان علم پزشکی نوشته و در این‌هر دو طریق تفصیل پیموده است. یادگار و همچنین حُفّی علائی دو اثر دیگر او در این موضوع است که برای مبتدیان و متعلمان فراهم کرده و در هر دو طریق اختصار پیموده است.

یادگار، در پنج بخش (مجموعاً مشتمل بر ۶۳ باب)، به فارسی تألیف شده و نظامی عروضی، در مجمع التوادر (مشهور به چهار مقاله)، از آن، در ردیف مهم‌ترین تألیفات علم پزشکی به زبان عربی یاد کرده است. این کتاب به جز اشمال بر اطلاعات مربوط به پزشکی و علوم طبیعی، به لحاظ ذکر معادلهای فارسی اصطلاحات عربی و استعمال واژه‌های نادر و کهن فارسی، از نظر مطالعات زبانی هم حایز اهمیت است. این اثر به زبان ترکی هم ترجمه شده، که نسخه‌های خطی آن را غالباً در کتابخانه‌های ترکیه می‌توان جست.

یادگار، بر مبنای مقابله سه نسخه خطی تصحیح شده است:

- نسخه مورخ ۱۰۶۳، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، در ضمن مجموعه شماره ۹۵۰۵؛
- نسخه مورخ ۱۰۹۰، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۱۳۲۸؛
- نسخه مورخ ۱۱۳۸، کتابخانه ملی فرهنگ، شماره ۲۱۴۶.

نسخه دیگری از این کتاب در کتابخانه

دانشگاه کالیفرنیا (لوس‌آنجلس)، به تاریخ ۱۱۷۰ نگهداری می‌شود، که به دست مصحح نرسیده است. کتاب مورد بحث نخستین تصحیح و نخستین چاپ یادگار جرجانی است. در آن، سطرهای متن شماره‌گذاری شده و فهرست نام و تعریف و توصیف بیماریها، فهرست داروها و غذاهای دارویی، توضیحات و تعلیقات، فهرست نامهای خاص، و فهرست منابع در پایان متن آمده است. مصحح، در مقدمه، از چند دستیار خود نام برده است.

م. ذ.

نشریات ادواری

بیک نور، فصلنامه علوم انسانی دانشگاه پیام نور، سال اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۲، ۱۰۳+۹ صفحه؛ سال اول، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۲، ۱۰۴+۸ صفحه؛ سال اول، شماره سوم، پاییز ۱۳۸۲، ۱۰۲+۸ صفحه؛ سال اول، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۲، ۸۶+۸ صفحه. مندرجات مجله ذیل بخشهای سرمقاله، مقاله، مراجع و تازه‌های علمی، گزارش، خبرها آمده است. مقاله‌ها در حوزه ادبیات و علوم انسانی (علوم اجتماعی، روان‌شناسی، تاریخ) است که، در این بررسی، تنها از مقاله‌هایی در زمینه ادبیات یاد می‌شود:

«مکاتباتی درباره شیوه تصحیح شاهنامه (و متون دیگر)» (محمد رضا نصیری، سال ۱، ش ۱، ص ۳۹-۵۴). در این مقاله، نامه‌هایی از مرحوم محمد قزوینی، عباس اقبال، تیمورتاش، ابراهیم پورداوود آمده است که نویسندگان آن نظر خود را در باب نسخ شاهنامه و کیفیت تصحیح و چاپ آنها